

AZ ANYATESTEN KÍVÜLI EMBRIÓ MINT „JOGI SZEMÉLY”?

*Egyes szabályozási alternatívák problémái
az asszisztált reprodukció során létrehozott anyatesten kívüli
embrió tekintetében*

NAVRATYIL Zoltán*

E sorok Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából íródtak, s talán érdeklődésre tarthatnak számot az Ünnepelet részéről, mert ugyan más kontextusban, de olyasvalamiről szólnak, ami annak idején, az Ünnepelet alkotmánybírói működésével kapcsolatban is felmerültek, amikor Ő szinte egyedül képviselt egy markáns álláspontot. S ahogy Márai mondja egy helyen: „Ha jó ügyet védesz, mitől is félhetsz? Mi is történhetik veled? Letepernek, megrágalmaznak, kirabolnak, meggyaláznak? Vádakkal fordulnak ellened, hamisan ítélnék? Mindez nem változtat azon, hogy az ügy, melyet védtél, jó volt, s ezért jó volt az is, amit csináltál, mikor a jó ügy védelmére szegődtél. Ilyenkor ne törődj senkivel és semmivel, csak az ügy igazával, melyet meg kell védened. Végül is tehetetlenek az igazsággal szemben. Letiporhatnak, de meg nem győzhetnek, vádolhatnak, de meg nem hazudtolhatnak, elvehetik életed, de nem vehetik el igazságod. Csak akkor nem vagy magányos az életben, ha jó ügyet védesz. Nincs fizetség és jutalom az ilyen perben. De nincs alku sem. Ezért soha ne félj kimondani azt, amiről egész lelkeddel tudod, hogy igaz.”

* * *

Az asszisztált reprodukciós technikákon belül az *anyatesten kívüli* művi megtermékenyítésnek (in vitro fertilizáció) egyre nagyobb a szerepe a meddőség kezelésében. Az orvostudomány lehetőséget biztosít arra, hogy az eljárás során embriókat hozzanak létre az anya testén kívül, ezeknek az embrióknak azonban a jogi helyzetük nem teljesen egyértelmű.

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

Az in vitro fertilizáció során az embrió mesterséges körülmények között fogan, s majd kerül visszaültetésre az anyaméhbe. Ehhez járul, hogy gyakran több embriót hoznak létre, mint amennyit végül beültetnek, s jelen tanulmány kiindulópontját is a beültetésre nem kerülő – *maradék* – embriók további sorsa adja. Azokban az országokban – így hazánkban is –, ahol megengedett az in vitro fertilizáció során több embriót létrehozni, mint amennyi felhasználásra kerül, a szülők dönthetnek arról, hogy mi történjen a felesleges embriókkal.¹ Ennek megfelelően lehetőség van például egy bizonyos ideig a fagyasztva tárolásukra az esetleges későbbi visszaültetés céljából,² de az erre előírt idő letelte után meg kell azokat semmisíteni. Ezen kívül a szülők dönthetnek az embriók közvetlen megsemmisítéséről is, vagy kutatási célú felajánlásukról. Talán ez utóbbinak van leginkább jelentősége, hiszen napjainkban az embrionális őssejt kutatások eredményei az orvostudomány számos területén kiemelkedő előrelépést jelentettek vagy jelenthetnek,³ s ebből fakad az is, hogy több országban – például Angliában – a jogalkotó lehetővé tette embrióknak kifejezetten kutatási céllal történő létrehozását. Mindenesetre megállapítható, hogy az in vitro fertilizáció során létrejött fölösleges embriók tekintetében a szülők számára egyik lehetőség sem ideális, s leginkább a fagyasztva tárolás az, amellyel a döntés elodázható.⁴

Miután az in vitro fertilizációs eljárás kialakult, a legtöbb ország pontos jogi szabályozással szabta meg azt a keretet, amelyben az eljárás igénybevétele megtörténhet, ugyanakkor sok állam éppen a kulcsszerepet játszó testen kívüli embrióról feledkezett meg, s nem került sor jogi státuszának az egyértelmű rögzítésére. Pusztán csak következtethetünk a szabályozásokból arra, hogy az embrió jogilag általában a *dolog* fogalmához áll közelebb, annak ellenére, hogy ez kifejezetten rögzítve nincsen, mindenesetre biztos, hogy a jogszabályok nem tekintik természetes személynek. Gyakran találkozunk olyan rendelkezésekkel is, amelyek az embrió tekintetében némi eufemizmussal tiszteletről, megbecsü-

¹ Juhn CARBONE – Naomi CAHN: Embryo fundamentalism. *William & Mary Bill of Rights Journal*, Vol. 18. (2010) 1016.

² Ennek oka és előnye az, hogy amennyiben az első beültetés eredménytelen, akkor a következő próbálkozás alkalmával már nem kell a nőt ismételt hormonkezeléssel járó invazív beavatkozásnak alávetni, hanem rendelkezésre állnak a beültethető embriók.

³ Például az embrionális őssejt kutatások számos gyógyíthatatlan és súlyos betegség kezelésében hozhatnak a jövőben eredményt. Ferdinand HUCHO: Probleme der Stamzellforschung. In: ACHIM BÜHL (Hrsg.): *Auf dem Weg zur biomächtigen Gesellschaft?: Chancen und Risiken der Gentechnik*. Wiesbaden, VS Verlag, 2009. 255.; Jose B. CIBELLI et al.: Somatic cell nuclear transfer in humans: Pronuclear and early embryonic development. *The Journal of Regenerative Medicine*, 2001/2. 25., 30.

⁴ Katherin D. KATZ: The legal status of the ex utero embryo: implications for adoption law. *Capital University Law Review*, Vol. 35. (2006) 304.

lésről, védelemről beszélnek, ez azonban a lényegen nem változtat. Az esetlegesen megszorító, szigorúbb szabályozási modellek az embrió státuszának meghatározását oly módon kívánják elkerülni, hogy nem teszik lehetővé az in vitro fertilizáció során több embrió létrehozatalát, mint amennyit vissza is ültetnek. Így ilyenkor alapvetően nincs mód arra, hogy az embriókat fagyasztva tárolják, s dönteni kelljen későbbi sorsukról.

Alapvetően háromféle felfogás mentén lehet az anyatesten kívüli embrióra tekinteni: (1) az embrió természetes személy; (2) az embrió dolog, melyen tulajdonjog állhat fenn; (3) az embrió speciális jogi státuszt élvező entitás. Egy kuriózumnak számító kivétel azonban akad, méghozzá az Egyesült Államok Louisiana tagállama, ahol az embrió *jogi személy*.

1. Az anyatesten kívüli embrió mint személy vagy dolog

Mindenekelőtt tisztázandó, hogy az anyatesten kívüli embrió létének jogi felfogása tekintetében indokolt elszakadni a terhesség-megszakítás kontextusában felvetett kérdésektől, hiszen az anyatesten kívüli embrió az *anyától független fizikai létezéssel bír*, s ilyen értelemben az anya alkotmányjogilag biztosított önrendelkezési joga, testi integritása az embrionális étellel szemben nem értelmezhető;⁵ továbbá in vitro fertilizáció során reprodukciós céllal a szülők szándéka, akarata is közvetlenül embriók létrehozására irányul. Ugyanez a helyzet a kutatási célból létrehozott embriók esetében is.

Olyan jogi szabályozást, amely az anyatesten kívüli embriót természetes személynek – a már megszületett emberrel azonos státuszúnak – tekintené, nem találunk. Sőt, jellemzően az anyatesten kívüli embrió a testen belül fejlődő magzathoz képest is „veszít” jogi helyzetéből, s ha a jogszabályokat e tekintetben elméleti szinten vizsgáljuk, akkor a jogi szöveg nyelvezetének nem egészen érthető kátofóniáját tapasztaljuk.

Például *hazánkban* a Polgári Törvénykönyv az *anyatesten belül* fejlődő méhmagzat részére feltételes jogképeséget biztosít,⁶ amelyből azt a következtetést *kell* levonnunk, hogy a méhen belül fejlődő magzat személynek minősül, hiszen a jogképeség – még ha feltételesen is – kizárólag a személyhez kapcsolódó kategória. Ezen kívül a testen belül fejlődő magzat részére gyámat is lehet rendelni, amennyiben ez jogainak megóvása érdekében szükséges,⁷ ami szintén csak

⁵ Samuel B. CASEY – Nathan A. ADAMS: Specially respecting the living human embryo by adhering to standard human subject experimentation rules. *Yale Journal of Health Policy, Law, and Ethics*, 2001/2. 8.

⁶ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (a továbbiakban: Ptk.), 2:2. §.

⁷ Ptk. 2:3. §.

a személyhez – s ezen belül is a természetes személyhez – kapcsolódó fogalom. Más kérdés az, hogy a jogképeség az élve születés feltételétől függ, s amíg ez nem történik meg, addig a testen belül fejlődő magzat nem minősül jogalany-nak, s így nincsen alanyi joga a megszületéshez sem a jogi szabályozás értelmében. Ennek ellenére a jogképeség és a gyámság fogalma alapján a testen belül létező magzat mégis inkább a személy absztrakt jogi kategóriájával hozható összefüggésbe.

Az *anyatesten kívüli embrió* vonatkozásában viszont a feltételes jogképeséget már hasztalan keresnénk, azt ugyanis az egészségügyi törvény egy rendelkezése kizárja. Az anyatesten kívüli embrió a méhmagzati jogállást csupán a beültetéstől számítottan nyeri el,⁸ tehát feltételes jogképesége inentől számítandó. A törvény alapján *rendelkezési jog* gyakorolható felette, *birtokolni* és *adományozni* lehet, *letétbe helyezhető*, ebből pedig az következik, hogy az anyatesten kívüli embrió dolognak minősül, de semmiképpen sem személynek.⁹ (A birtoklás, használat és rendelkezés joga pedig erőteljesen korlátozott.)

A magyar jogban tehát az embrionális étellel összefüggő szabályok a szerint tesznek különbséget ugyanazon embrionális élet között, hogy az fizikailag hol helyezkedik el, testen belül, vagy testen kívül. S ebből fakad az a ritka jogi kuriózum, hogy míg az anyatesten belül fejlődő embrióval kapcsolatban a jogszabályok a személy mivolttal kapcsolatos fogalmakat használnak – például jogképeség, gyámság –, addig az anyatesten kívüli embrióval összefüggésben viszont dologi, tulajdonjogi kategóriákat. Ez persze jogtechnikai szinten, s jogpolitikai célok érdekében lehetséges, de talán mégsem mutat jól.

Ha megnézzük például az *Egyesült Államok* jogi szabályozását, akkor hasonló helyzettel szembesülünk, azonban számos érdekességre is bukkanhatunk, amelyek az anyatesten kívüli embrió jogi helyzetét próbálják a dologi, tulajdonjogi kategóriáktól elszakítani. Alapvetően a kiindulópont itt is kettős, egyfelől adott a terhesség-megszakításról szóló joganyag, másrészt ettől függetlenül létezik az anyatesten kívüli embriókkal kapcsolatos szabályozás (vagy éppen annak hiánya). A terhesség-megszakítás tilalmának alkotmányellenességéről szóló *Roe v. Wade* (1973) döntésben a Legfelső Bíróság kimondta, hogy a terhesség megszakításának kérdése a magánszféra körébe tartozik, s a magzat *nem személy*, így nincsenek alkotmányos alapjai. A Testület az anyatesten kívüli

⁸ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (a továbbiakban: Eütv.), 179. § (3).

⁹ Megjegyzendő, hogy a jogi szabályozás az ember eddig elért jogi státuszát módosította ezzel, a fogantatástól kezdődő – az élve megszületés feltételétől függő – jogképeség csak a testen belül fogant és megszületett emberre vonatkozik. Az Alkotmánybíróság egy korai határozata értelmében viszont nem lehet semmit sem „visszavenni” az ember eddig elért jogi pozíciójából, nem lehet a jogalanyiség körét szűkíteni. Ezt azonban az Eütv. megtette. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat [D] 3. pont].

életképesség határához kötötte a terhesség-megszakítást jogszerűen tiltó szabályozást.¹⁰

A terhesség-megszakítás kérdésétől függetlenül az anyatesten kívüli embrió tekintetében a jogi szabályozás önálló, viszont tagállami szinten is csekély. Az embrió jogi helyzetével kapcsolatos kérdések sokszor a bírói gyakorlatban védődtek fel. Ennek oka, hogy általában minden ország jogi szabályozása szól arról, hogy az in vitro fertilizáció és az embriók mélyhűtése előtt a szülőknek alá kell írniuk egy nyilatkozatot, melyben a házasság vagy kapcsolat jövőbeli lehetséges felbomlása esetére rendezik a mélyhűtve tárolt embriók sorsát. Több lehetőség közül lehet ilyenkor választani, általában lehet kérni az embriók saját célú későbbi felhasználását, megsemmisítését, adományozását. Az Egyesült Államokban gyakori jogviták forrása, hogy a felek kapcsolata időközben megromlik, s nem tudnak megegyezni a mélyhűtve tárolt embriók további sorsáról. A felek által tett korábbi nyilatkozat általában az embriók megsemmisítését irányozza elő ilyen esetekre, s a bírói gyakorlat pedig a felek közötti megállapodást elfogadja és ki is kényszeríti. A megállapodás érvényességének elismerése pedig a *dologi* jogi, *tulajdonjogi* elméletet erősíti az embriókkal összefüggésben.

Az Egyesült Államok egyes tagállamaiban – ahol jogszabály e kérdést nem rendezi – a bíróságok előszeretettel hivatkoznak arra, hogy az embrió egy *köztes* helyet foglal el a személy és a dolog (tulajdon) kategóriái között, amely különleges megbecsülést élvez, mert emberi élet fejlődhet belőle,¹¹ mondhatnók e feltevésben, az embrió „helyettesíthetetlen dolog”, mintegy „értékes tulajdon”.¹² Mindemellett az uralkodó felfogás mégiscsak az, hogy az embrió dolog, a tulajdon kategóriájához áll közelebb, s szerződésben lehet is róla rendelkezni.¹³ A sporadikus tagállami szabályozást tekintve ugyanilyen vagy hasonló sza-

¹⁰ Consuelo G. ERWIN: Embryonic stem cell research: one small step for science or one giant leap back for mankind? *University of Illinois Law Review*, 2003/1. 224. A *Planned Parenthood v. Casey* (1992) ügyben a Legfelső Bíróság hasonlóan érvelt. Lásd ezeket részletesen: Jennifer BAKER: The war of words: how fundamentalist rhetoric threatens reproductive autonomy. *University of San Francisco Law Review*, Vol. 43. (2009) 675–678.; Janna C. MERRICK – Robert H. BLANK: *Reproductive issues in America: a reference handbook*. Santa Barbara, ABC-CLIO, 2003. 5.; Patricia A. MARTIN – Martin L. LAGOD: The human preembryo, the progenitors, and the state: toward a dynamic theory of status, rights, and research policy. *Berkeley Technology Law Journal*, 1990/5. 279–286.

¹¹ KATZ i. m. 315.; Davis v. Davis. *South Western Reporter* (2d series). 1992/842. 588.

¹² FRIVALDSZKY János: Gyermeki jogok és a család jogai. *Katolikus pedagógia*, 2013/3–4. 29.

¹³ Karin A. MOORE: Embryo adoption: the legal and moral challenges. *University of St. Thomas Journal of Law & Public Policy*, 2007/1. 109.; Del Zio v. Presbyterian Medical Center (1978) ügy, ismerteti Judith D. FISHER: Misappropriation of human eggs and embryos and the tort of conversion: a relational view. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 1999/32. 394.; LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 289.; Kass v. Kass. *New York Supplement* (2d series). 1998/663. 581.; Litowitz v. Litowitz. *Pacific Reporter* (3d series). 2002/48. 261.; Roman v. Roman.

bályokat találunk több tagállam jogában is.¹⁴ Annak ellenére, hogy például az Egyesült Államok egyes tagállamaiban a női és férfi ivarsejtek adásvétel tárgyai lehetnek, s genetikai tulajdonságaik alapján az áruk is szabad megállapodás tárgya, az embriók esetében ugyanez már kizárt. Az embriókat – amennyiben dologként is fogja fel az adott állam jogi szabályozása vagy bírói gyakorlata – adományozni lehet, kizárólag ingyenesen. Ennek oka pedig egész egyszerűen az a hallgatólagos konszenzus, hogy az embriók a tulajdonjogi szemlélet alapján is valamilyen speciális státuszt élveznek, amely miatt nem lenne etikus adásvétel tárgyaiként felfogni azokat.¹⁵ S e ponton szinte mindenben azonos felfogás tükröződik abban, hogy a már megszületett gyermek sem lehet adásvétel tárgya, viszont itt már örökbefogadásról van szó, s nem adományozásról. Emellett per sze az asszisztált reprodukciós szolgáltatásokért fizetni kell, melynek – különösen az Egyesült Államokban – piaca van.

2. Az anyatesten kívüli embrió mint „jogi személy”

Az Egyesült Államok jogi környezete azonban szolgáltat meglepetéseket. Elmondható, hogy tagállami jogi szabályozás szintjén és a bírói gyakorlat alapján az anyatesten kívüli embrió túlnyomórészt dolognak, tulajdonnak minősül, viszont – eltérően a magyar jogtól – elenyésző számú tagállam a testen belül fejlődő magzathoz képest jóval magasabb szintű védelemben részesíti. A korábban említett terhesség-megszakításról szóló döntésekben a szövetségi Legfelső Bíróság nem rendelkezett arról, hogy a tagállamok milyen személyiségi jogokkal *nem* ruházhatják fel a magzatot az abortusz kérdéskörén kívül.¹⁶ A *Roe v. Wade* (1973) ügyben csupán azt mondta ki a Testület, hogy az *anyatesten belül* fejlődő magzat az, amelyik alkotmányjogilag – a 14. alkotmánykiegészítés hatálya alatt – nem minősül személynek, s csak a testen belül fejlődő magzattal szemben hívható fel a magánszféra védelme.¹⁷ Ennek alapján néhány tagál-

South Western Reporter (3d series). 2006/193. 40.; In re Marriage of Dahl&Angle. *Pacific Reporter* (3d series). 2008/194. 834.

¹⁴ Colorado Revised Statutes § 19-4-106.; Delaware Code § 8-706.; Florida Statutes § 742.1.7; North Dakota Century Code § 14-20-64.; Texas Family Code § 160.706.; Utah Code § 78B-15-706.; Washington Revised Code § 26.26.725.; Wyoming Statutes § 14-2-906.

¹⁵ Jessica R. HOFFMAN: You say adoption, I say objection: why the word war over embryo disposition is more than just semantics. *Family Law Quarterly*, 2012/46. 402.

¹⁶ Radhika RAO: Property, privacy and other legal constructions of human embryos. In: Jeff NISKER et al. (ed.): *The „healthy” embryo: social, biomedical, legal, and philosophical perspectives*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2010. 36.

¹⁷ Jessica BERG: Of elephants and embryos: a proposed framework for legal personhood. *Hastings Law Journal*, Vol. 59. (2007) 392.

lamban megindult egy „embrióvédelmi jogalkotás”, s ezek közül az egyedüli *Louisiana*, ahol az *anyatesten kívüli embriót* a jogalkotó személynek ismerte el, ha nem is természetes személynek, de *jogi személynek (juridical person)*.¹⁸ A jogi szabályozásnak ugyan vannak hiányosságai, semmiképpen nem tekinthető következetesnek, mégis egy kezdődő folyamat része.

A törvény nyelvezete általában olyan kifejezéseket tartalmaz, amelyek alapján az embrió a „gyermek” asszociációját kelti. Így már a fogalom-meghatározás is különleges, mely szerint embriónak minősül a megtermékenyített petesejt, amely egyedi genetikai tulajdonságokkal rendelkezik, s az anyaméhben *meg-nem-született gyermekké* fejlődhet.¹⁹

Az anyatesten kívüli embrió jogi személy, jogilag elismert önálló identitása van, s elvileg alanyi jogokkal van a jogalkotó által felruházva, melyek bírói úton ki is kényszeríthetők – a törvény szövege szerint perben állhat és perelhető. A jogszabály kifejezetten tiltja az embriókon végzett kutatást, ahogy azok adásvételét is.

A törvény kimondja, hogy biológiailag az embrió emberi lénynek minősül, s egyértelműen ki is zárja, hogy tulajdonjog álljon fenn rajta. Az *in vitro* fertilizációs eljárásban részt vevő páciensek számára két lehetőség adott: (1) *szülői státuszt* kapnak az embrió(k) tekintetében, ha ezzel egyetértenek. (2) Ha a páciensek szülői jogukról lemondanak, ezzel tulajdonképpen az embrió más páciens általi – közhatalmi aktust magában foglaló – *örökbefogadásához* járulnak hozzá. Ilyenkor az embrió(ka)t létrehozó orvos minősül az embrió(k) *ideiglenes gyámjának* egészen az örökbefogadás megtörténteig. Ehhez járul még, hogy az illetékes bíróság a páciensek, az örökösök és az orvos kérelmére szintén gyámot/gondnokot rendelhet ki, akinek a feladata az embrió jogainak védelme.

Egyébként pedig az embrió örökbefogadása szinte mindenben azonos a már megszületett gyermekével, így annak nyílt vagy titkos formája is lehetséges,²⁰ továbbá ugyanúgy szükséges hozzá alkalmassági vizsgálatot végezni és környezettanulmányt készíteni annak biztosítása érdekében, hogy az örökbefogadó szülők a gyermeknevelésre alkalmasak-e.²¹ Ez azonban természetesen azzal is jár, hogy amennyiben nem kerül sor az összes embrió visszaültetésére, akkor

¹⁸ Louisiana Revised Statutes § 9:121 – 9:133.

¹⁹ Louisiana Revised Statutes § 9:121.: A „human embryo” for the purposes of this Chapter is an *in vitro* fertilized human ovum, with certain rights granted by law, composed of one or more living human cells and human genetic materials unified and organized that it will develop in utero into an unborn child.

²⁰ Naomi R. CAHN: *Test tube families: why the fertility market needs legal regulation*. New York, NYU Press, 2009. 98.

²¹ Vö. CARBONE i. m. 1040.

az embriókat létrehozó szülőknek kötelező lemondani róluk, s örökbefogadásukhoz hozzájárulni, akkor is, ha nem akarják, hogy a genetikailag tőlük származó embriókat más személy szülje meg, s nevelje fel a gyermeket.

Az *in vitro* fertilizációban részt vevő orvos vagy egészségügyi intézmény számára kötelező jelleggel írja elő a jogszabály, hogy gondoskodniuk kell az anyatesten kívül létrehozott embrió megőrzéséről. A felelősség alól mentesülhetnek, ha bizonyítják, hogy elvárható módon, jóhiszeműen jártak el, viszont ez a mentesülési szabály csak akkor érvényesül, ha az embrió nevében kerül sor igényérvényesítésre.

Abból az alapállásból kiindulva, hogy az embrió felett tulajdonjog nem gyakorolható, a törvény kifejezetten megtiltja az embriók megsemmisítését. Bevezeti viszont e tekintetben az életképesség kritériumát, s amennyiben az embrió bizonyos időn túl nem képes a továbbfejlődésre, akkor életképtelennek kell tekinteni, s ezzel megszűnik a jogi személy státusza is.

Általános jogelvként szögezi le a törvény, hogy amennyiben az embrió, a megtermékenyített petesejt vonatkozásában perindításra kerül sor, mindig a „*megtermékenyített petesejt legfőbb érdekét*” – tehát az embrió legfőbb érdekét – kell figyelembe venni, s így eldönteni az ügyet.²² A „legfőbb érdek” elve vagy tesztje jellemzően gyermek-elhelyezési ügyekben érvényesül, különösen nagy hangsúlyt kap az Egyesült Államokban, de az egyes európai államok jogszabályaiban is megtalálható, a magyar jogban is. Az elv nyilvánvalóan más értelemben fogható fel az embrió tekintetében, hiszen egy gyermek-elhelyezési vitában a szülők nevelésre való alkalmasságának sokrétű vizsgálatán keresztül érvényesül, itt ugyanakkor a nevelésre való alkalmasság még nem tudható. Alapvetően azonban sejteni lehet, hogy az embrió „legfőbb érdeke” mindenekelőtt a megszületéshez fűződik, illetve minden olyan lépés megtételéhez, amely a megszületéshez vezet, így például a beültetéshez, az örökbefogadáshoz.

Érdekes lehet azonban, hogy a törvény szövegében nem az „embrió” legfőbb érdeke kifejezés jelenik meg, hanem „*a megtermékenyített petesejt*” legfőbb érdeke. Az *in vitro* fertilizációval összefüggő és az embrió emberként való felfogását tagadó etikai–filozófiai érvelésekben gyakori, hogy az anyatesten kívül létrehozott entitás megjelölésére már nem az esetlegesen morális tartalommal telítődött „embrió” kifejezést használják, hanem helyette például a – biológiailag egyébként helyes – preembrió, előébrény, zigóta, sejttömeg kifejezés jelenik meg, s így a minél semlegesebb fogalmakkal hatásosan meg lehet kerülni a mögöttes értékproblémát.²³ Louisiana jogalkotója ugyan életvédő „*pro life*” szem-

²² Uo. 1041.

²³ Janet L. DOLGIN: Surrounding embryos: biology, ideology, and politics. *Health Matrix: Journal of Law–Medicine*, 2006/16. 27–28.; Eric COHEN: Of embryos and empire. *The New Atlantis*, Summer 2003. 6.; Leon R. KASS: Ageless bodies, happy souls: biotechnology and the pursuit of perfection. *The New Atlantis*, Spring 2003. 12.

pontok szerint artikulál, de ehhez épp az embrió emberi mivoltát tagadó érvelés retorikájából választ itt fegyvert.

Mindent összevetve, a törvény szövegének nyelvezete a hiányosságok ellenére feltűnő, hiszen például nem az embrió adományozásáról, donációjáról, ajándékozásáról beszél – amely kontextusban tárgyiasult alakban tűnik fel az embrió –, hanem szülőkről, örökbefogadásról, jogvédelemről, gyámságról, az embrió legfőbb érdekéről, tehát olyan jogi kategóriákról, amelyek mind-mind az embrió személy mivoltát hangsúlyozzák.

Ennek ellenére megjegyzendő, hogy Louisiana törvénye láthatóan jóval nagyobb védelemben részesíti az anyatesten kívüli – mikroszkópikus – embriót, mint az anyatesten belül fejlődő magzatot.²⁴ Ennek oka azonban a már említett Szövetségi Legfelső Bíróság döntésében keresendő, mely szerint a tagállami jogalkotó alkotmányosan nem tilthatja meg a terhesség-megszakítást. Elvi szinten az ellentmondás adott: az anyatesten kívül lévő embrió a beültetésig alanyi jogokkal felruházott jogi személynek tekintendő, viszont a beültetés pillanatától már nem, s nem is illeti meg egy ideig semmiféle jogi védelem, nemhogy még alanyi jogai lennének. Azonban azt is észre lehet venni, hogy ez a gyakorlatban nem okoz problémát, hiszen az *in vitro* fertilizációban részt vevő páciens szándéka egyértelműen az embriók létrehozatalára és gyermekszületésre irányul, tehát vélhetően nem merül fel az anyában – a magzati rendellenességet leszámítva – a terhesség megszakításának a lehetősége, noha testen belül fejlődő magzat esetében arra jogilag mód lenne.²⁵

Louisiana államon kívül az asszisztált reprodukcióval összefüggésben csupán néhány tagállam az, amelyik kifejezetten megszorító jogszabályokat hozott az embrió védelmében.²⁶ Látható a szabályozás furcsasága, ami azonban abból következik, hogy hiába törekszik egy tagállam a meg nem született élet védel-

²⁴ Amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a Katharina hurrikán pusztítása után az állam kormányzója személyesen felügyelte egy new orleans-i klinikáról a fagyasztva tárolt embriók kimentését. CARBONE i. m. 1042.

²⁵ Érdekesség még, hogy az asszisztált reprodukció keretein kívül gyakori, hogy a tagállamok büntetőjogi eszközökkel üldözik a magzati élet ellen elkövetett cselekményeket, az anya életétől függetlenül. RAO i. m. 36–37. Ráadásul *szövetségi szinten* is találunk büntetőjogi jogszabályt, ami a magzatot meg nem született *személyként* nevesíti fejlődési stádiumától függetlenül, s biztosít az élete ellen elkövetett cselekményekkel szemben ugyanolyan védelmet, mint a már megszületett személyek esetén. Unborn Victims of Violence Act 2004. United State Code tit. 18. § 1841. Figyelemreméltó e felvetésben, hogy míg egy várandós anya életének kioltása két személy ellen elkövetett emberölésnek minősül, addig nem tekinthető annak, ha a várandós anya maga dönt a terhesség-megszakításról. RAO i. m. 42.

²⁶ Például Georgia, Új-Mexikó, Missouri, Oklahoma. J. Brad REICH: Acquiring, distributing, and disposing of potential human life: the current status of human embryos beyond chicanery II. *Journal of Management Policy and Practice*, 2013/14. 11.; Polina M. DOSTALIK: Embryo “adoption”? The rhetoric, the law, and the legal consequences. *New York Law School Law Review*, Vol. 55. (2010) 888–889.

mére, a Legfelső Bíróság említett Roe-döntése miatt e törekvéséhez igen csekély az eszköztára.

Hazánkban például egy alapvető kiindulópont lehet az, hogy a méhen belül fejlődő magzatnak jogképessége van, igaz ugyan, hogy ez feltételes, de jogilag ez azt bizonyítja, hogy a testen belül fejlődő magzat a személy – s nem a dolog – elvi kategóriája alá esik, hiszen a jogképesség a személyhez kötődik. A *jogképesség* formális és normatív fogalom, a jogalkotó döntésétől függ, hogy a természetes személyeken kívül – valamilyen okból – milyen entitásokat ruház fel vele.²⁷ Minden embernek jogképesnek kell lennie, de jogképes nemcsak az ember lehet. A jog az emberen kívül is bármit jogalannyá, személlyé nyilváníthat.²⁸ A kontinentális jogrendszerekben azonban az embrió jogi személyként való felfogása nem vonhatja maga után olyan lényegi elemeket, amelyek csak a természetes személy sajátosságai, s ilyen az emberi méltóság is.

A kontinentális jogi gondolkodástól Louisiana felfogása idegen lehet, nálunk a jogi személy kifejezés valamilyen szervezetet jelent, amelyet a jogalkotó jogképességgel ruház fel annak érdekében, hogy maga a szervezet jogalany lehessen, s saját nevében jogokat és kötelezettségeket vállalhasson. Ehhez járul, hogy a jogi szabályozás és a jogtudomány kizárólag a jogi személyekkel mint szervezetekkel kapcsolatosan dolgozott ki bizonyos jellemzőket, amelyekkel a jogi személynek mint szervezetnek rendelkeznie kell e minőségében. Ilyen például a tagoktól független szervezetrendszer, elkülönült vagyon, önálló vagyoni felelősség, nyilvántartásba vétel stb. A jogi személy fogalma kizárólag e szervezetekkel összefüggésben gyökeresedett meg, noha a jogi személy fogalmát jogszabály nem adja meg, azt a jogtudomány munkálta ki. A jogi személy mesterséges, absztrakt konstrukció, a jogalkotó célja, hogy a szervezet a vagyoni forgalomban önállóan vehessen részt, s ezért ruházza fel magát a szervezetet jogképességgel. A szervezet általi válik jogi személlyé, hogy a *jogalkotó ilyenként ismeri el*, s a hangsúly ezen a jogalkotói elismerésen van, mert erre az alapvető momentumra vezethető vissza, hogy mi a jogi személy. S tulajdonképpen a jogalkotó annak a szervezetnek adja meg a jogi személyi minőséget, amelyiknek akarja.²⁹

²⁷ VÖRÖS Judit: Az emberi embrió szabályozásának kérdéseiről. *De iurisprudencia et iure publico*, 2012/4. 4.

²⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat [Indokolás, D) 2. b. pont].

²⁹ Vö. CSEHI Zoltán – NAVRATYIL Zoltán: *A személyek joga a 2013. évi V. törvény alapján: Az új Polgári Törvénykönyv szövegének rövid magyarázata*. Budapest: Menedzser Praxis, 2013. 56. Megjegyzendő, hogy az Egyesült Államok jogában is a jogi személy (juridical person) valamilyen szervezetet jelent, a magyarhoz hasonló tartalommal: „Entity, as a firm, that is not a single natural person, as a human being, authorized by law with duties and rights, recognized as a legal authority having a distinct identity, a legal personality. The Law Dictionary – Featuring Black’s Law Dictionary Free Online Law Dictionary 2nd Ed. <http://thelawdictionary.org/juridical-person/> [letöltve: 2014. 01. 31.]

3. Az embrió-örökbefogadás

Az anyatesten kívüli művi megtermékenyítés, az embrióadományozás lehetősége és az embrió-transzfer évtizedekre tekint vissza, ugyanakkor az embrió örökbefogadása meglehetősen új keletű dolog.³⁰ Az Egyesült Államok egyes tagállamai „embrióvédelmi jogalkotásának” része, hogy az embrióadományozás helyett ténylegesen vagy csupán retorikailag bevezették a felhasználásra nem került anyatesten kívüli embriók örökbefogadását.

Például jelentőségét tekintve Louisiana mellett kiemelendő Georgia állam,³¹ ahol kifejezetten – s nem csak retorikai fogásként – az örökbefogadással hozza összefüggésbe a jogalkotó az embrióadományozást, noha a törvény nyelvezete kerüli az embrió személyként való megjelölését.³² Itt az embrió adományozása egy közjegyzői okiratba foglalt írásbeli szerződést feltételez az embriót létrehozó adományozók és a leendő szülők (recipiensek) között. Ebben az adományozó az embrióval és a születendő gyermekkel összefüggő jogokat és kötelezettségeket a leendő szülőkre ruházza át még az embrió beültetése előtt. Ezt követően, a gyermek születése előtt, de akár utána is, a szülők bírósághoz fordulnak annak érdekében, hogy az egy gyorsított eljárás során mondja ki az embrió vagy gyermek örökbefogadásának a tényét. A folyamat tehát két lépcsős, a szülői jogosultságok és kötelezettségek átvállalása egy szerződésben, majd a bíróság határozata, amelyben tulajdonképpen a felek megállapodásának szerez érvényt.³³ A hagyományos örökbefogadáshoz képest az eljárás több különbséget is mutat, például a gyermek érdekének is elsőrangú szerepe van az örökbefogadás engedélyezése során, ennek vizsgálata azonban embrió-örökbefogadás esetében kétséges. Ezek a jogi különbségek azonban nem változtatnak a tényen, hogy az embrió örökbefogadását a hagyományos örökbefogadással esik egy tekintet alá.

Említést érdemel még, hogy 1997-ben az Egyesült Államokban szövetségi támogatásból alapították az ún. *Snowflakes Embrió Örökbefogadási Programot* (Snowflakes Embryo Adoption Program).³⁴ Ez a louisianai törvényhez hasonló terminológiát használ, amely embrióvédelmi szempontoknak kedvez. Az „örökbefogadási” eljárás nagyban hasonlít egy hagyományos értelemben vett örökbefogadáshoz – ami a szervezet által meghatározott folyamatot jelent –,

³⁰ DOSTALIK i. m. 868.

³¹ Georgia Code § 19–8–41, 42.

³² DOSTALIK i. m. 889.

³³ HOFFMAN i. m. 406.

³⁴ <http://www.nightlight.org/adoption-services/snowflakes-embryo/default.aspx>

mert formalizált keretben zajlik környezettanulmánnyal, tanácsadással stb.³⁵ A teljes folyamat az örökbefogadás mintáját és nyelvezetét veszi alapul. E befogás érvényesülésének útjában az a nem elhanyagolható tényező áll, hogy ellentétben Louisiana jogi szabályozásával, a Snowflakes programja nem kötelező jellegű, pusztán egy lehetőség. S mivel az embrió-örökbefogadásról nincsenek jogszabályok, a Snowflake- hez hasonló szervezetek alakították ki a saját szabályaikat e téren. Noha a kezdeményezés sikeresnek mondható, a szervezet programja korántsem képes arra, hogy a hozzávetőleg ötszázezer³⁶ maradék és fagyasztva tárolt embriókkal kapcsolatos problémákat megoldja.

Az anyatesten kívüli embriók jogi személyként történő elismerése, az embrióknak a gyermekekhez hasonló örökbefogadásának lehetővé tétele újabb adalékokat szolgáltathat ahhoz a vitához, hogy a meg nem született életet miként kezelje a jogalkotó, s milyen filozófiai, etikai törésvonalak mentén egyensúlyozzon.

³⁵ Charles P. KINDREGAN – Maureen McBRIAN: Embryo donation: unresolved legal issues in the transfer of cryopreserved embryos. *Villanova Law Review*, Vol. 49. (2004) 188.

³⁶ CARBONE i. m. 1023.; HOFFMAN i. m. 401.